

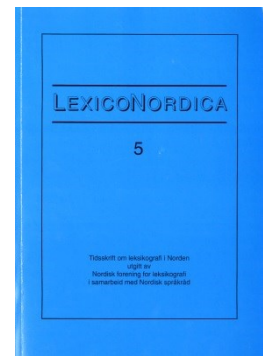
LexicoNordica

Forfatter: Olle Kjellin

Anmeldt værk: Per Heidelin. 1997. *Norstedts svenska uttalslexikon*. Stockholm: Norstedts.

Kilde: LexicoNordica 5, 1998, s. 173-177

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Olle Kjellin

Per Hedelin, *Norstedts svenska uttalslexikon*. Inledning av Claes-Christian Elert. Stockholm: Norstedts 1997.

Detta är ett formidabelt lexikon som kommer att bli ett svårslaget standardverk för lång tid framöver! Enligt baksidestexten innehåller det över 145.000 ord med över en halv miljon böjda former. Drygt 83.000 av dessa är sammansättningar och nästan 31.000 avledningar. Boken kommer säkert att älskas av inte bara fanatiska fonetiker utan även lärare i svenska som modersmål, som andraspråk och som främmande språk, samt inte minst den språkintresserade allmänheten, för att inte tala om ambitiösa invandrare och utländska studenter i svenska. Baksidestexten definierar dock målgruppen mera svepande, "alla behöver då och då ta reda på hur ett ord uttalas...".

Det är en nästan tvåkilos tegelsten med över 1300 sidor indelade i tre spalter med lättsökt och lättläst typografi.

För uttalsbeteckningarna används i princip IPA, det internationella fonetiska alfabetet. För den som inte kan det ännu eller redan har hunnit glömma det finns en mycket välskriven inledning av Claes-Christian Elert, professor emeritus i fonetik. Denna inledning rekommenderas även åt dem som anser att de kan IPA. Den ger framför allt en modern och bra beskrivning av svenskans uttalsregler, inte minst i prosodiskt hänseende, och berör dessutom olika uttalsvarianter, från individuella till regionala, varvid sydsvenskt och finlandssvenskt standardtalspråk får var sitt eget avsnitt. För själva lexikonet har man valt det centralsvenska (eller uppsvenska) talspråket. Inledningen ger dessutom en god inblick i de problem som kan uppstå när det gäller att välja vilket eller vilka av flera möjliga uttal som ska tas med och vilka som kan ignoreras i ett verk av detta slag.

En recensent eller annan användare kommer alltid med nödvändighet att finna något att invända emot i ett lexikon – men här förutses och besvaras nästan alla invändningar i Elerts inledning! Många av de sedan eventuellt kvarvarande invändningarna förintas av Hedelins förord... Jag citerar: "Många samtal har visat att det finns starka åsikter om vad som är rätt och vad som är fel i enskilda uttalsfrågor, vad som är lämpligt och vad som är mindre lämpligt. För ord där uppfattningarna går isär är målet att redovisa vanliga former snarare än föra fram någon särskild mening om 'ett gott uttal'".

Många uppslagsord får därmed flera uttalsangivelser, särskilt när det finns mer eller mindre reducerade uttalsformer att välja mellan. Med tillfredsställelse noterar jag därvid att man som regel först anger den

vanliga, lediga talspråksformen sådant det förekommer i löpande tal (t.ex. [»tiːsta] för *tisdag*), därefter det noggranna uttalet, det som vi ofta kallar "lexikalt" uttal, och då med beteckningen "tydligt" (t.ex. [»tiːs«dA>(g)] för *tisdag*). Detta är särskilt värdefullt för invandrarundervisningen, där man ofta riskerar att använda ett övertydligt uttal som eleverna sällan kommer att få höra i verkligheten utanför klassrummet.

En ganska ovanlig finess och något av det bästa med Norstedts svenska uttalslexikon är att även de böjda formerna får uttalsangivelser ifall böjningen medför någon väsentlig skillnad i uttalet jämfört med den oböjda formen. Detta gäller i första hand förändringar i accent, eftersom ju enstaviga ord oftast blir tvåstaviga vid böjning, varvid accenttypen oftast men inte alltid övergår från akut till grav. Att vi kan ha ordpar som *tómt* (av *tomt*) med enstavighetsaccent ("akut accent") och *tòm* (av *tomte*) med flerstavighetsaccent ("grav accent") är ju välkänt, och skillnaden beror således på om den obestämda formen är enstavig eller inte. Men att det enstaviga ordet *tomt* blir tvåstavigt i pluralis och just därför får flerstavighetsaccenten, *tòmter*, är självklart bara för den som har svenska som modersmål – och för den som slår upp ordet i Norstedts svenska uttalslexikon. För den vanliga, infödda svensktalaren utgör accenten alltså aldrig något egentligt problem, men för invandrare och utländska studenter kan accentangivelserna vara ovärderliga. För enstaka ord kan även den infödde vackla; jag själv säger ibland *sàker*, ibland *sáker* (av *sak*), men lexikonet anger bara *sàker*.

En annan positiv egenskap är att cirka 7000 egennamn har fått vara med, både personnamn och geografiska namn. Bland personnamnen ges dessutom en hel del dubbelnamn. Härvid ser jag dock med förvåning att man (av blygsamhet?) har utelämnat många dubbelnamn med Claes-/Klas-, t.ex. Claes-Christian, trots att t.ex. Klas-Erik och Klas-Gustav (!) fått vara med. Vidare har man även utelämnat såväl Elerts som Hedelins efternamn, trots att t.ex. Kjellin och många andra har fått äran att omnämnas... F.ö. saknar jag Sven-Ingvar(s) i den långa raden Svennamn. Och kanske borde flera namn på författare och litterära figurer ha fått vara med, t.ex. Trenter, Guillou och Långstrump? Och alla uttalsmässigt svårgenomskådade namn som de Verdier, de Laval, Laurent och Boive? Och varför fick inte Bernadotte vara med, när Bonaparte fick det?

Lexikonet innehåller beundransvärt få tryckfel. Att korrekturläsa ett så omfattande och detaljrikt uttalslexikon som detta måste ha varit en omänsklig uppgift! De fåtaliga allvarigare tryckfelen återfinns i inledningen där de gör betydligt mindre skada än i uppslagsdelen, eftersom sammanhanget gör det tydligt att de är just tryckfel. Bland uppslagsorden kan jag emellertid inte låta bli att höja på ögonbrynen för

uttalet [»a˘la] för *à la* (vem har långt, öppet a där i noggrant uttal?), samt för böjningsangivelserna *kilter*, *kilterna* av *kilt*. Jag själv och alla mina andra ordböcker känner bara *kiltar*, *kiltarna*.

Jag vill framhäva att uttalsskriften i Norstedts svenska uttalslexikon generellt är mycket välgjord, lättläst och typografiskt ögonvänlig. Enligt inledningen har man använt IPA, men i själva verket har man gjort några egna modifikationer utan att närmare motivera varför. Att man har valt att använda landsmålsalfabetets [ø] i stället för det vanliga IPA-tecknet [u˘] för det långa o-ljudet som i *bod* gör kanske inte så mycket. (I just detta fall motiverar man faktiskt på ett par rader att det svenska ljudet är lite mera öppet än kardinalvokalen [u].) Litet lustigt då bara att man ändå använder [u] ibland, men endast i diftonger där man verkligen knappast hinner få något slutet [u]-ljud, t.ex. i *au* som i *audio*, *aula* [»aula] (där jag trodde att jag uttalade [AP]), eller ännu värre, *eu* som i *Europa*, *Eugen* [Eu»Óe˘n], där jag trodde att det var [e˘] jag sade. Jag ställer mig starkt tvivlande inför [Eu] här.

Vidare har man lagt till ett specialtecken, ett nedsänkt tilde som ett krokigt bindstreck (~) för att avskilja sammansättningsled från varandra. Det används här således som ett morfologiskt tecken, som inte bidrar med något ljudvärde, men som kanske av några språkelever kan uppfattas som ett paustecken? Det hör definitivt inte hemma i ljudskriften här. (Inom IPA används det som tecken för velarisering, t.ex. [...], så hos den vane IPA-läsaren medför det en viss förvirring de första sekunderna.)

Min tredje anmärkning gäller beteckningen för det starka bitrycket i sammansatta ord, dvs. ordets sista betonade stavelse, t.ex. *pajdeg* [\$paj˘~de˘g]. Det är inte IPA-mässigt, och det känns lite konstigt att läsa ett nedsänkt *gravt* accenttecken för detta ändamål. I denna position i svenska ord kommer ju, om något, i princip samma intonationsmönster som för *akut* accent. Hade man därför inte åtminstone kunnat använda ett nedsänkt *akut* accenttecken i *pajdeg* etc.? Den inom IPA gängse beteckningen för bitryck är annars ett nedsänkt betoningstecken, men detta används i Norstedts svenska uttalslexikon för s.k. svagt bitryck såsom (tydligen) t.ex. i *Padjelanta* [»padj˘«lanta].

Min fjärde och sista invändning gäller längdbeteckningen för långa konsonanter. Sådan konsonantlängd betecknas ibland, t.ex. *barr* [bar˘], men inte alltid, t.ex. *Barbara* [»barbara]. Principen tycks vara att utelämna längdtecknet när två eller fler konsonanter står ihop. Sålunda t.ex. vill [vll˘] men vild [vlld], inte [vll˘d], uppenbarligen därför att de två konsonanterna tillsammans anses ge konsonantlängden för den fonologiska s.k. kvantiteten (dvs. att en betonad stavelse uttalas lång, antingen med lång vokal eller med lång slutkonsonant). Detta må dock vara korrekt endast inom ett och samma stavelseslut; i *Bar-ba-ra* är det emellertid en stavelsegräns efter *Bar*, så uttalsbeteckningen borde bli

[̥bar̥bara]. Det andra b-ljudet inleder ju nästa stavelse och är därmed inte alls relevant för konsonantlängden i den första stavelsen. Av samma skäl anser jag att t.ex. *vilda* (*vil-da*) och *bandy* (*ban-dy*) borde ha transkriberats [̥vɪl̥da] [̥ban̥dY], inte [̥vɪlda] [̥bandY] som i detta lexikon, även om jag accepterar enstavingarna [vɪld] och [band]. Detta är en allvarlig, systematisk plump i det annars så utmärkta lexikonet.

Till sist vill jag beröra en allmän svårighet som dyker upp för den som vill göra ett sådant här lexikon, ett problem som fonetiker i gemen sopar under mattan och som gör att en stor mängd svenska ord egentligen inte går att transkribera med IPA: Det finns inga fonetiska tecken för obetonade vokaler! Fonetiska tecken för vokaler betecknar *punkter* i den artikulatoriska och akustiska vokalyrmen. Verklighetens vokaler är däremot snarare små någorlunda välavgränsade *fält* eller *måltavlor*. Vid uttalet av en vokal behöver eller brukar talaren sällan träffa mitt i prick. Den exakta träffpunkten varierar bl.a. beroende på omgivande ljud. För lyssnarens höruppfattning räcker det om talaren träffar var som helst på rätt måltavla. Vårt hörselsinne är mycket skarpt vad beträffar gränserna *mellan* måltavlorna, men i princip dövt för kvalitetsskiftningarna *inom* dem. (Detta kallas kategorisk perception.)

När det så gäller *obetonade* vokaler är måltavlorna mycket stora och gränserna mycket diffusa, ofta dessutom kraftigt överlappande varandra, dvs. dessa vokaler är *reducerade*. Uppenbarligen är det för lyssnaren näst intill ovidkommande vilken vokalkvalitet en obetonad vokal har. Läsaren av denna recension kan pröva på sig själv: Vilken vokalkvalitet hörs i den första stavelsen i *motorer*? Är det *o* som i *bott* eller *å* som i *må*? Det är svårt att svara, ty frågan är fel ställd eftersom det inte spelar någon roll exakt vilken kvalitet det är här! Transkriptionen måste emellertid bestämma sig för [mU̥tu̥r̥r], [mo̥tu̥r̥r] eller [mç̥tu̥r̥r]; trots att alla är lika rätt eller fel. Det finns inga fonetiska tecken som betecknar de "vida" eller diffust variabla, reducerade vokalkvaliteterna som brukar uppträda i obetonade stavelser. Det är samma förhållande som gör det så notoriskt svårt för många att stava till "medicin/medecin/meducin, statistik/statestik, vegetariskt/vegitariskt", eftersom vår vanliga rättstavning inte heller har någon bokstav för den diffusa vokalmåltavla som uppträder i dessa ord! Vid föreläsningar om detta brukar jag roa mig och åhörarna med ordet *arbetslös*, som jag omväxlande uttalar som ett tydligt *arbytslös*, *arbitlös* eller *arbötslös*. Trots ett sådant för stunden extra tydligt "feluttal" av ett isolerat ord utan sammanhang, och trots att åhörarna vet att de ska lyssna efter ett fel i uttalet, brukar sällan någon upptäcka det! Mittenvokalen får helt enkelt ha nästan vilken kvalitet som helst (inom rimliga gränser; *arbotslös* eller *arbatslös* passerar inte lika obemärkt). Märk väl, att allt detta kräver att jag har normal, svensk prosodi; säger jag orden med

någon prosodisk avvikelse upptäcks omedelbart även det minsta lilla feluttal i vokalerna.

Hur ska en sådan diffust variabel vokal transkriberas? Norstedts svenska uttalslexikon är inte helt konsekvent utan låter i hög grad ortografin styra: För *medicin* och *statistik* anges [I], men [e4] för *vegetarisk* och *arbetslös*, trots att det brukar vara samma uttal. Vidare [e4] för *Welin*, men [E3] för *Kjellin*, som också har samma uttal. Det hade varit praktiskt med ett jokertecken: "med*cin, stat*stik, veg*tarisk, arb*tslös, W*lin, Kj*lin..." Asterisken representerar här varje gång en obetonad vokal vars exakta uttal inte går att ange i IPA därför att det i praktiken kan variera fritt från ett nästan "bokstavstroget" uttal till ett totalt reducerat, närmast schwa-liknande uttal utan att lyssnaren kommer att detektera något fel eller anmärkningsvärt. Likaså i orden *institution* "inst*t*tion" och *arbetslöshetsförsäkring* "arb*tsl*sh*tsf*r-säkring", som här i Norstedts svenska uttalslexikon transkriberas

[«InstIt´4»Óuñ]
r
esp. [\$arbe4ts«lO>s«he>ts~fø·BE~krIN], men
[
«Inst´t´»Óuñ] resp. [\$ar~b´tsl´sh´tsf´·BE~krIN] hade inte heller varit fel. Samma problem med IPA uppträder som nämnts även för obetonade o-ljud: Ordet *ekonomi* transkriberas här [«e4kçnç»mi~], men det kunde lika gärna ha fått bli [«e4kçno»mi~], [«e4kono»mi~], [«e4konU»mi~], [«e4kUnU»mi~], [«E3konU»mi~], [«E3kono»mi~], [«E3kUnU»mi~], ... etc. etc. För *Kongo* anges de två alternativen [ç] och [U], dock inte [o]. Men för *Botswana* bara [U]. Och så vidare.

Problemet är svårlöst med nuvarande IPA. Det är emellertid inget som skämmer Norstedts svenska uttalslexikon. Detta är ett imponerande verk som varmt kan rekommenderas till alla med intresse och behov av att kontrollera uttalet av snart sagt vilket ord som helst. På skolor med svenskundervisning bör lexikonet vara obligatoriskt i referensbiblioteket.